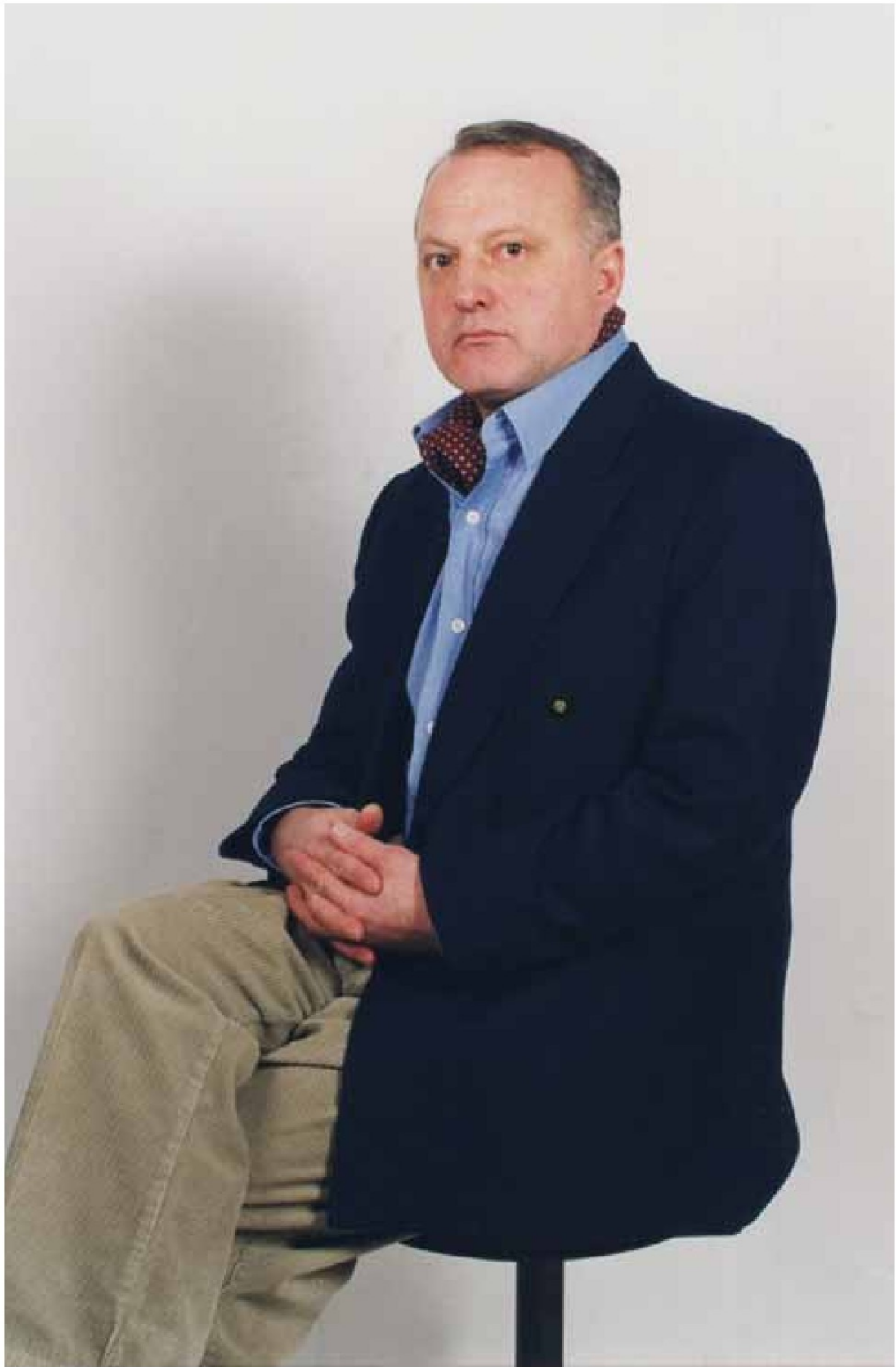

ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων
БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
Imperium Bulgariae

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Исторически факултет

БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов

Отговорен редактор доц. д-р Ангел Николов

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

София

2018

Гербове-графити от храма „Св. София“ в Константинопол

Тома Томов (София, България)

Най-естественият начин да започнем нашето изследване е да припомним, че през вековете много посетители са оставяли свои надписи и рисунки върху стените на черкви, които са получили научното име „графити“¹. Терминът „графити“ е дефиниран като „надписи и рисунки издълбани или издраскани върху каменна или дървена основа ... и друга структура на светски и религиозни постройки...“². Тематично графитите могат да се разделят на кратки записи, появили се предимно при посещение на черква, записи под формата на хроника (паметни записи) за важно събитие или личност, различни надписи-молитви и рисунки. Графитите показват много различни мотиви у техните автори. Те желаели да подчертаят и негативното въздействие на записаните от тях събития или може би умишлено да скрият своите имена поради страх от преследване. Графитите върху стените в сградите били обичайни сред миряните, клириците и поклонниците, които изписвали своите имена с вярата, че ще получат спасение, ако те останат завинаги в свещеното място, каквото е черквата. Други може би се подписвали по тези места, защото тяхната свобода за изразяване била ограничавана навсякъде. Някои автори гордо оставя-

¹ В своята оригинална употреба на италиански думата означава „малки дракотини“: от *graffiare*, „драскам“ и може да се прилага към надписи и рисунки, издълбани или издраскани върху различни повърхности. За това вж.: N. Zingarelli. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna, 1970, p. 768: „Disegno o scrittura incise con una punta dura su laterizio, intonaco, pietra, cera, metallo e sim“.

² D. Jones-Barker. *Medieval and Tudor Music and Musicians in Hertfordshire: The Graffiti Evidence*. – In: D. Jones-Barker, *Hertfordshire in History: Papers Presented to Lionel Munby*. Hertford: Hertfordshire Local History Council, 1991, p. 22–23 (22–45).

ли своите имена, когато приключвали сериозно начинание (пътуване или поклонение).

Също така е вярно, че графитите поставят много въпроси и дават малко отговори. Типичната за тях лаконичност на съобщенията (в сравнение с многословието на авторите на хроники и исторически писания) създава доста трудности при изучаването им. Значителна част от надписите-графити съдържат само имена или са придружени с каноничната формула „Господи, помози рабу своему Nom“. Трудността се увеличава още от това, че не малка част графити съдържат само отделни думи или части от букви. При тези условия всяка възстановка на първоначалния текст остава предполагаема³. Въпреки това, те могат да бъдат смятани за текстови извор от първа ръка. Положението с рисунките-графити не е по-добро. Много голяма част от тях не са придружени с текст, с което неимоверно много се затруднява или превръща в невъзможна тяхната датировка. Въпреки това надписите-графити се изучават и публикуват като исторически и лингвистични извори, твърдо влизайки в научен оборот като съдържащи важни и редки сведения за събития, бит, писмена култура и език. За разлика от тях рисунките-графити, съпътстващи надписите или изолирани от тях, почти не са обект на систематично проучване. Някои са направени от обикновени посетители, други явно свидетелстват за майсторско изпълнение, издавайки ръката на художник, миниатюрист, книжовник, привикнала да украсява ръкописи. Разбира се, в тези рисунки може да се открие отражение на конкретно впечатление от реалния живот, но не съставляват никаква програма, засягаща стените на храмовете. Качеството на подобни изображения е рязко занижено, поради спецификата на „работната повърхност“, което ни задължава да гледаме на тях като на знаци.

Храмът „Св. София“ – прочутата куполна църква на император Юстиниан I (527–565) от VI в., била едно от чудесата на света и най-важната религиозна постройка в Константинопол (дн. Истанбул). Обикновено тя била първата спирка на поклонническите обиколки в

³ Надписите на кирилица (86) и глаголица (1) са издадени от мен през 2016 г.: Т. Томов. Непознатият храм „Св. София“. Част I. Надписи-графити на кирилица и глаголица. София, 2016.

града. През вековете мраморните облицовка, балюстради, рамки на прозорци, врати и колони са покрити със спомени (имена и молитви) на разни езици, както и рисунки на плавателни съдове, хора, оръжие, растения, животни и птици⁴.

През 2010 г. имах щастливата възможност да открия рисунки-графити на гербове в галериите на храма. Първият от тях се намира в северната галерия, върху облицовъчните плочи на североизточния пилон. Той е относително дълбоко врязан в мрамора и очевидно авторът му е използвал нож, което личи от засечките на линиите. Очевидно не е могъл добре да контролира инструмента, а и поради твърдостта на мрамора, на места се е отклонявал от първоначалната рисунка и на някои места е бил принуден да повтаря линиите.

Гербът е с височина 7.5 см и широчина 7.8 см, на 1.60 м от пода на галерията (Илюстр. №№ 1 и 2). Той представлява „готически“ (или тип „ютя“, наречен така през XIX в.) щит с лента, върху която е поставена шестолъчна звезда⁵. От лявата му страна е нарисуван кръст с шестолъчна звезда в горната част. Формата на щита подсказва за датировка през XIV в.⁶ Под долното рамо на кръста и горната част на герба се различава латинска буква „М“ и надпис, развит на дясно, от който се чете началото и отделни букви (‘‘hic (s)[ui](t) [d]om[inus]’’ или ‘‘Тук б[еш]е [г]о[сподарят].....’’). При липсата

⁴ Доколкото ми е известно, през лятото на 1969 г. Барбара Ван Найс заснема и копира около 2000 графита в „Св. София“. За това вж.: I. Kalavrezou-Maxeiner, D. Obolensky. A Church Slavonic graffito in Hagia Sophia in Constantinople. – *Harvard Ukrainian Studies*, 5 (1981), p. 5.

⁵ Щит с тази форма се появил около средата на XIII в. и се оказал изключително популярен, залягайки в хералдиката от XIV в. Вж. Ю. Аресньев. Геральдика. Лекции, читанные в Московском Археологическом институте в 1907–1908 году. Москва, 2001, с. 145; St. Slater. *The Complete Book of Heraldry. An International History of Heraldry and Its Contemporary Uses*. London, 2010, p. 55. За термина вж. Дж. Санти-Мадзини. Геральдика. История, терминология, символы и значение гербов и эмблемы. Москва, 2007, с. 51.

⁶ A. Ch. Fox-Davis. *A Complete Guide to Heraldry*. London, 1909, 62–63; H. Child. *Heraldic Design: A Handbook for Students*. London, 1965, Repr. by Genealogical Publishing Co, Baltimore, Maryland, 2000, p. 35, фиг. 12 d (XIV в.); Ю. Аресньев. Геральдика, с. 145; St. Slater. *The Complete Book of Heraldry*, p. 57; J. H. Stevenson. *Heraldry in Scotland*. Edinburgh, 2012, p. 133.

на име е много трудно категорично да се определи, дали надписът е свързан с кръста или с герба. Все пак допускам, че той може би се отнася до кръста, тъй като буквата *h* навлиза в герба, което ме навежда на мисълта, че гърбът е по-ранен. В работата си с надписите и рисунките-графити изхождах от убеждението, че първо трябва да се търси връзка на автора с Венеция и Генуа, а след това с „останалия свят“ – напр. участници в кръстоносните походи и особено Четвъртия, пратеници, търговци, поклонници и т.н. В гербовниците от XIV и XV в. не открих връзка на гърбът-графит с венециански и генуезки фамилии, но за сметка на това попаднах на бургундския дом Шалон⁷. Връзката между него и византийската столица Константинопол е Юг II дьо Шалон (1334–1392), сеньор на Арлей, който заедно със своя брат Луи дьо Шалон (1337–1366)⁸, сеньор на Аргел, Вито и Кюизо,

⁷ През втората половина на XIII в. домът Шалон се разделя на три: Шалон-Меран (Бургундски клон), Шалон-Рошфор и Шалон-Арлей. За генеалогията на Шалон, потомци на старите бургундски графове вж. E. Clerc. *Essai sur l'histoire de la Franche-Comté*. T. I. Besançon, 1840, p. 155, 175, 261, 314, 322, 331, 354, 437; L. Renard. *La Franche-Comté, Histoire et Civilisation*. Besançon, 1947, p. 69–70; L. Febvre. *Histoire de la Franche-Comté*. Marseille, 1983², chap. VI. За владенията на този дом вж. A. Koppen. *The World in the Middle Ages: An Historical Geography*. New York, 1854, p. 167, № 506; J. Richard. *Jean von Chalon*. – In: *Lexikon des Mittelalters*. Band 2. München/Zürich, 1983, Sp. 1659–1660; E. Cox, *The kingdom of Burgundy, the lands of the house of Savoy and adjacent territories*. – In: *The New Cambridge Medieval History: Vol. 5: c.1198–c.1300*. ed. R. McKitterick, D. Abulafia. Cambridge, 1999, p. 362–363; *Les familles nobles du royaume, du duché et de comté de Bourgogne et de Franche-Comté; Les comtes de Chalon-sur-Saone: Arbre généalogique* http://gilles.maillet.free.fr/histoire/famille_bourgogne/comte_chalon.htm (посетен на 1.03.2017 г.); *La famille de Chalon: Les seigneurs d'Arley, Arbre généalogique* http://gilles.maillet.free.fr/histoire/famille_bourgogne/famille_chalon.htm (посетен на 1.03.2017 г.).

⁸ *Anciennes chroniques de Savoye*. – In: *Monumenta Historiae Patrie tomus III edita iussu regis Caroli Alberti. Scriptores tomus I*. Turin, 1840, col. 302. За него се твърди, че починал през 1366 г., по време на похода на Зеления граф. Срв. *Le grand dictionnaire historique ...*, par l'ababé Louis Moreri. Vol. III. Basle, 1731, p. 12. 5; J. Ignace, J. Bourgon. *Recherches historiques sur la ville et l'arrondissement de Pontarlier*. T. I. Pontarlier, 1841, p. 180 "... починал през декември 1367 [sic] по време на похода, предприет от графа на Савоя и поради това е наречен d'Outremer". В изворите обаче няма изрично отбелязване за неговата смърт и нейното свързване с превземането на Месемврия на 21 октомври 1366 г. е само хипотеза! Не фигурира и сред починалите от епидемия през зимата на 1366/1367 г. в

участвали в похода на граф Амедей VI Савойски, наречен Зеленият граф, през 1366–1367 г. срещу османците и след това срещу българите⁹.

Гербът на дома Шалон-Арлей възприема този на графовете на Шалон – червен щит с непрекъсната златна лента, върху която е поставена синя шестолъчна звезда в първа зона на горната част на щита¹⁰ (Илюстр. № 3). Доколкото ми е известно, шестолъчната звезда се появява за първи път върху печат от 1301 г. на Жан I дьо Шалон-Арлей (1258–1315) – основател на разклонението Шалон-Арлей от дома Шалон, сеньор на Арлей от 1269 г.¹¹ и виконт на Безансон от 1295 г.¹² Същият герб се открива и върху печат от 1349 г.,

Месемврия или по обратния път към дома. Срв. E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 228, 234.

⁹ K. Setton. *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. Vol. I: *The thirteenth and fourteenth centuries*. Philadelphia, 1976, p. 295.

¹⁰ Гербовниците, в които фигурира гербът, са изброени от С. Клеменсен в Conrad Grünberg's *Wappenbueh*. Introduction and edition by Steen Clemmensen from Berlin-Dablem, Geheime Staats Archiv Preussischer Kulturbesitz VIII. *HA Siegel, Wappen, Genealogie*; II. *HeraMische und Genealogische Sammlungen*, Nr.21; München, Bayerische Staats Bibliothek Codex Germaniae Monacensis 145. facsimile R. Stillfried & A.M. Hildebrand, 1875–1883; facsimile M. Grinberg, 2005, p. 220 (Codex Bergshammur, *Armorial Gelre, Armorial Bellenville, Armorial dit du héraut Navarre, Armorial Lyncenich, Donaueschinger Wappenbuch, Armorial d'Urfé, Ulrich Richental: Chronik des Konzils zu Konstanz*). Към тях добавям и *Vigil Rabers Wappenbuch der St. Christophs-Bruderschaft auf dem Arlberg* (ок. 1522–1548) в Herzogin Anna Amalia Bibliothek, fol. 896r.

¹¹ Вследствие на различни делби между децата на Жан дьо Шалон, наречен Мъдри или Стари (1233–1268), през 1269 г. Арлей се пада на Жан I, родоначалник на сеньорите на Арлей: Жан I († 1316), Юг I († 1322), Жан II († ок. 1362), Юг II, наречен Жестокият († ок. 1392) и т.н. От XIII в. сеньорите, след това бароните на Шалон-Арлей и на Салин са сред най-могъщите сеньори на Бургундското графство. Срв. A. Rousset. *Dictionnaire géographique, historique et statistique des communes de Franché-Comté*. T. I. Besançon, 1853, p. 236; E. Cox, *The kingdom of Burgundy*, p. 362. За Арлей вж. A. Rousset. *Dictionnaire géographique*, p. 75–76.

¹² Donet d'Arco. *Collection de sceaux. Première partie: tome I*. Paris, 1863, p. 519, № 1680. Срв. също *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*, ed. D. Schwennicke, 29 vols (Marburg, 1990–2005), N. S. 2, tables 59–61; J. Gauthier, L. Gauthier. *Armorial de Franché-Comté*. Paris, 1911, p. 7, № 69, където за дома Шалон (на Сона-и-Лоара) е посочено „... червен щит със

принадлежал на Жан II дьо Шалон (1322–1362)¹³, сеньор на Арлей и Кюизо¹⁴. Не виждам основателна причина, която да изключи връзката между неговия първороден син и наследник Юг II дьо Шалон, сеньор на Арлей, виконт на Безансон (1364–1390) и императорски викарий (1364–1386), с герба-графит от „Св. София“¹⁵. Той бил четвъртият, от петнадесетте рицари¹⁶, от ордена на „Веригата“ (*Ordine dei collare*, наречен по-късно Анонсиадата)¹⁷, учреден през 1362 г. от неговия родственик граф Амедей VI Савойски¹⁸. Юг и Луи дьо Шалон се присъединили към Зеления граф на 27 май 1366 г. в Па-

златна лента (печати от 1207, 1220, 1222 и т.н.)“, но по-нататък „... от 1301 г. (печат на Жан I) обикновено лентата е с небесносиня звезда“.

¹³ Жан II дьо Шалон (1322–1362), сеньор на Арлей, сеньор на Аргел, сеньор на Вито и сеньор на Кюизо.

¹⁴ Donet d'Arco. *Collection de sceaux*, p. 519, № 1683 (договор между дофина Хумберт и Жан II дьо Шалон, сеньор на Арлей и Кюизо).

¹⁵ През 1364 г. Юг II дьо Шалон-Арлей получил от Карл IV (1355–1378), император на Свещената римска империя и крал на Бургундия от 1356 г., титлата императорски викарий и правата на империята над Безансон, с което могъществото на фамилията Шалон е в своя пик. Срв. A. Rousset. *Dictionnaire géographique*, p. 13; A. Guenard. *Besançon. Description historique des monuments et établissements publics de cette ville*. Besançon, 1860², p. 13.

¹⁶ Състоял се от 15 рицари в чест на петнадесетте тайнства на св. Богородица и Иисус Христос.

¹⁷ Според Савойската хроника (*Anciennes chroniques de Savoye*, col. 295) граф Амедей бил първият рицар, графът на Женева Амедей III – вторият, Антоан дьо Божьо третият, а Юг II дьо Шалон, съответно четвъртият. За ордена вж. D'A. J. D. Boulton. *The Knights of the Crown: The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325–1520*. New York, 2000², p. 263. Срв. също Св. Георгиев. Амедей VI Савойски – Зеленият граф и походите му срещу черноморското ни крайбрежие. – БИБ 2/4 (1929), с. 75, 85. Само двама от 15^{те} рицари на „Веригата“ не успели да вземат участие в похода на Амедей. За това у E. Cox. *The Green Count of Savoy: Amadeus VI and Transalpine Savoy in the Forteenth Cemntury*. Princeton, 1967, p. 181, 207.

¹⁸ За родствените връзки вж. E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 182. През 1363 г. Юг дьо Шалон-Арлей се жени за Бланш, дъщеря на Амедей III, граф на Женева и първи братовчед на Амедей VI, като по този начин също става член на най-близкия савойски династичен кръг. Срв. Ch. Duvernoy. *Esquisse des relations de Montebliard qui ont existé entre le comte de Bourgogne et l'Helvetie des le XIe au XVIIe siècle*. Neuchatel, 1841, p. 98; Baudot. *Lettre de M. Baudot aîné à M. Millin, sur le Chapelle du Château de Pagny en Bourgogne avec une Dissertations sur deux anciens*

вия, задължавайки се да му служат за една година със свита от 40 бойци („gentil hommes“) в похода му на изток, което показва, че въпреки династическите връзки с графа, братята Шалон му служели като наемници¹⁹. Вероятно те са били във втората част на войската, командвана от самия Амедей²⁰. Савойската флотилия отплава от Венеция на 21 юни 1366 г. и на 22 август обсаждат Галиполската крепост, която паднала на 26 август²¹. При завземането на крепостта сред отличилите се с храбростта си бил и Юг дьо Шалон²². След това графът пристигнал в Константинопол (4 септември)²³, където, по настояване на константинополската императрица Анна Савойска, променил планове и вместо да продължи започнатата борба срещу османците, той се насочил (на 4 октомври) към българските черноморски градове²⁴. Целта на експедицията била да принуди цар

Tableaux de la même Chapelle. – *Magazin encyclopédique* 5 (1814), p. 84; K. Setton. *The Papacy and the Levant*, p. 296, n. 46.

¹⁹ P. Datta. *Spedizione in Oriente di Amedeo VI Conte di Savoia*. Torino, 1826, doc. VIII, p. 263–265 „... nous servirons loielmant... a campagne de quarante gentil hommes que chivalers que escuyers par in ant tout antier“. Изворите говорят за Луи дьо Шалон, сеньор на Аргел, само веднъж, а именно, когато споменават за договора между братята Шалон и Зеления граф. Срв. също *Anciennes chroniques de Savoye*, col. 302; Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 85–86; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 210, n. 17; K. Setton. *The Papacy and the Levant*, p. 295, n. 59.

²⁰ Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 86 „... в нея се намирали най-добрите войници ... всички савойски сеньори и техните васали“.

²¹ E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 213, 220; K. Setton. *The Papacy and the Levant*, p. 296.

²² *Anciennes chroniques de Savoye*, col. 307, 308. Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 87; Р. Радић. *Јован V Палеолог (1332–1391)*. Београд 1993, с. 305–309; Ив. Божилов, В. Гюзелев. *История на средновековна България VII–XIV век*. София, 1999, с. 605.

²³ Datta. *Spedizione in Oriente*, doc. XVII, p. 188; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 221; В. Гюзелев. *Chronicon Mesembriae* (Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366–1448 г.). – ГСУ ФИФ 66/3 (1975), с. 160; K. Setton. *The Papacy and the Levant*, p. 301.

²⁴ Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 89; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 220, 223; В. Гюзелев. *Chronicon Mesembriae*, с. 160; В. Гюзелев. *Политическа история на Добруджанското княжество (средата на XIV – началото на XV век)*. – В: В. Гюзелев. *Очерци върху историята на Българския североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век)*. Пловдив, 1995, с. 54.

Йоан Александър (1331–1371) да пропусне византийския император Йоан V Палеолог (1341–1391) да се завърне в Константинопол. За съжаление не разполагаме с никакви данни за братята Шалон чак до обсадата на Месемврия на 20–21 октомври 1366 г.²⁵, когато намираме Юг дьо Шалон във втория военен отряд, действащ по суша и под командването на самия Амедей²⁶. След това в изворите отново настъпва мълчание, което е нарушено със споменаването на сеньора на Шалон при османската атака срещу Созопол през май 1367 г.²⁷ Очевидно е, Юг дьо Шалон се е прибрал във владенията си невредим, тъй като знаем, че още през 1367 г. се изправя срещу разбойниците в Бургундия; през октомври 1369 г. неговото име се появява в съюстен договор между Маргарита III, графиня на Фландрия, бургундския дук Филип II Смели (1342–1404) и граф Амедей VI Савойски, а през 1381 г. той е в Брюж и оказва голяма помощ на бургундския дук и Шарл VI (1380–1422), за да потушат вълненията във Фландрия и

²⁵ За кратко време са превзети последователно Агатопол, Созопол и Скафида, но Месемврия пада след тежка обсада. Анхиало и Емона също са превзети от савойците. На 25 октомври е обсадата на Варна, шурмът е неуспешен и принуждава Амедей да започне преговори с българския цар Йоан Александър. В резултат на това превзетите български градове преминават по-късно в ръцете на ромеите. За действията на Амедей срещу българските черноморски градове вж. В. Гюзелев. Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352–1453 г. – ГСУ ФИФ 54/3 (1970), с. 60–64; В. Гюзелев. *Chronicon Mesembriae*, с. 160–163; В. Гюзелев. Несебърската хроника от XIV–XV в. като извор за историята на българското черноморско крайбрежие. – В: В. Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981, с. 211–213; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 221–231; K. Setton. *The Papacy and the Levant*, p. 302.

²⁶ *Anciennes chroniques de Savoye*, col. 311. Срв. Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 91 във втората част били „... сеньорите на Уртиер и на Клермон, тя се състояла от савойски, бургундски и дофенски войски“, а „... първата и втората група действали по суша, а третата ... блокирала с галерите града откъм морето“; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 224; Л. Горина. Походът на граф Амедей VI Савойски против България. – ИПр, 26/6 (1970), с. 74; В. Гюзелев. Очерк върху историята, с. 60; В. Гюзелев. Политическа история, с. 55.

²⁷ *Anciennes chroniques de Savoye*, col. 318. E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 232, n. 85 „... през май 1367 г. графът се върнал за кратко в Созопол, за да го защити от османските опити да го превземат“.

т.н., до смъртта си около 1390 г., без да остави наследник²⁸. В крайна сметка гербът би могъл да е или негово дело, или от ръката на някой от неговите войници. Краткият престой във византийската столица след пристигането на флотилията през септември 1366 г. до началото на октомври, когато отплават в Черно море или периода от месец април, когато Амедей VI се завръща отново в Константинопол, до 9 юни 1367 г. е времето през което това би могло да стане²⁹. Тук е уместно да отбележа рисунката-графит на герба на Амедей VI Савойски от Месемврия, което показва, че идеята да оставят подобни следи никак не е била чужда на участниците в похода³⁰.

Вторият герб се намира върху северозападната колона в западната екседра на южната галерия на 152 см от нивото на пода и е с размери – 7.5 см височина и 6.5 см широчина (Илюстр. №№ 4 и 5). По форма той представя т.нар. бадемовиден/крушовиден (или капковиден) щит с връх насочен надолу, чието по-точно название е „сицилийски“, със леко закривени навън страни³¹. Бадемовидната форма с връх надолу е особено предпочитана в Италия и отличителна черта

²⁸ Baudot. Lettre, p. 83–84. За смъртта му вж. Moreri, *Le grand dictionnaire historique*, p. 12, № 4 „... умрял ок. 1390 г.“; A. Rousset. *Dictionnaire*, p. 80, 240 „... Бланш, графиня на Женева е вдовицата на Юг дьо Шалон през 1390 г.“.

²⁹ Св. Георгиев. Амедей VI Савойски, с. 97–98; E. Cox. *The Green Count of Savoy*, p. 231, 234.

³⁰ За този герб-графит вж. Ив. Гълъбов. В Несебър преди шест столетия. – *Наша родина* 4/8 (1957), с. 18–19; В. Гюзелев. Очерк върху историята, с. 62; В. Гюзелев. *Несебърската хроника*, с. 211; Н. Овчаров. *Корабоплаването по българското Черноморие (XIV–XIX век)*. София, 1992, с. 14–16; Д. Овчаров. Щрихи към средновековната история на Несебър. – В: *Сборник в чест на академик Димитър Ангелов*. София, 1994, с. 89–91.

³¹ Дж. Санти-Мадзини. *Геральдика*, с. 52; J. Stevenson. *Heraldry in Scotland*, 2012, p. 133 това е „най-ранната форма, която била използвана за хералдични цели“ до ок. 1250 г. Н. Child. *Heraldic Design*, p. 35, фиг. 12 b (панен XIII в.); J. B. Paul. *Heraldry in Relation to Scottish History and Art being the Rhind Lectures on Archaeology for 1898*. Edinburgh, 1900, p. 16–17 водещ през XIII в. бил „крушовидният тип-ютия щит“ с почти винаги „остра основа“ и закривени навън страни. Но очевидно тази форма не изчезва през следващия век като хералдичен знак, тъй като я откриваме върху печати до 1375 г. Срв. Таблица с образите на хералдични печати с дата, № 8 (1300–1375): <http://www.colchestertreasurehunting.co.uk/s/seals.htm> (посетен на 1.03.2017 г.).

на италианската хералдика³², не само през XIII и XIV в., но и през следващите векове³³.

Графитът е много груб и е трудно да се определи какво представляват четирите изображения върху лентата. Един италиански герб, датиран някъде между 1283–1532 г. на Мачинги от Флоренция, който е на червен фон, с три златни полумесеца, от които първият е пресечен от небесносиня лента, върху която има четири златни лилии³⁴ (Илюстр. № 6). През XVII в. гербът на Мачинги е на син фон с три златни полумесеца и небесносиня лента със златни лилии. Очевидно е, че броят на лилиите варира и четири е приемливият брой за тях, както между впрочем е показано на графита. Ако изображенията върху лентата са лилии (и те са само такива, тъй като ако беше

³² St. Slater. *The Complete Book of Heraldry*, p. 57; *Heraldry*. – In: *Medieval Italy: An Encyclopedia*. ed. Chr. Kleinhenz. New York & London, 2004, p. 496; Th. Woodcock, J. M. Robinson. *The Oxford Guide to Heraldry*. Oxford, 1988, p. 28.

³³ Вж. например един идентичен по форма хералдичен щит на венециански герб, запазен върху една от стените, добавени през венецианския период (1471–1571), на латинския архиепископски дворец в Никозия, Северен Кипър. http://www.whatson-northcyprus.com/interest/nicosia/north_nicosia/latin_archbishopric.htm (посетен на 1.03.2017 г.).

³⁴ По повод герба на Мачинги и неговата идентификация с графита от „Св. София“, неоценима помощ получих от г-н Дейвид Апълтън от Дънканвил, Тексас (блогър и академичен хералд), на когото поднасям своите благодарности. За герба на Мачинги вж. М. Popoff. *Répertoire d'héraldique italienne*. I. Florence (1302–1700). Paris, 1991, p. 80 (№ 860); 80 (№ 305); 148 (№ 51). Той се открива у *Insignia ... XII. Insignia Florentinorum* – BSB Cod.icon. 277 [S.l.] Italien 1550–1555, fol. 88r от Bayerische Staats Bibliothek, München http://codicon.digitale-sammlungen.de/Blatt_bsb00001424,00183.html?prozent=1 (посетен на 1.03.2017 г.); *Famiglia MACCINGHI* (fasc. 2865). In: *Archivio di stato di Firenze. Ceramelli Papiani. Blasoni delle famiglie toscane descritte nella Raccolta Ceramelli Papiani* <http://www.archiviodistato.firenze.it/ceramellipapiani2/index.php?page=Famiglia&id=4509> (посетен на 1.03.2017 г.); *Macinghi & Macigni & Macinghi* (o Macigni). – In: *Stemmario. Coats of Arms of Florentine families, churches, confraternities and hospitals* <http://wappen.khi.fi.it/Plone/alle-wappen/wap.07930975> (посетен на 1.03.2017 г.); герб на Мачинги от ръкопис Aldine 141 (1502 г.), с. 2A2r в *Archivio del possessori*, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia <http://marciana.venezia.sbn.it/immagini-possessori/75-macigni-matteo> (посетен на 1.03.2017 г.); ръкопис № 133, fol. 1r в *Biblioteca del Seminario Vescovile di Padova: I manoscritti della Biblioteca del Seminario Vescovile di Padova*, a cura di A. Donello, G. M. Florio, N. Giovè, L. Granata, G. Canova Mariani, P. Massalin, A. Mazzon, F. Toniolo, S. Zamponi. Firenze, 1998, p. 48, nr. 107, tav. CXVII.

хермелин, щяха да имат по-малък ромб и по-голяма опашка), тогава това би могло да бъде гербът на флорентинската фамилия Мачинги. Но идентифицирането на герба и неговата форма, използвана през период с доста широки граници, не са достатъчни, за да ни насочат към по-конкретна датировка. Освен това, опитите за връзка на герба-графит с определен член на фамилията не се увенчаха с успех, предвид на това, че само неколцина нейни представители биха могли да бъдат предполагаемо доближени, но не и пряко свързани с Константинопол³⁵.

Първоначално Мачинги били част от фамилията Рацанти, но през ранния XIV в. някой си Нери ди Чионе Мачинги де Рацанти използва прякора „Мачинги“ може би в опит да се отграничи от своите сродници и през 1305 г. успял да стане член на Синьорията, главният флорентински изпълнителен съвет³⁶. Някои членове от тази фамилия се преместили във Венеция през XV в.³⁷ Като най-известен представител на тази фамилия се смята Алесандра Мачинги Строци (1406–2.03.1471), прочута със своите писма до сина си през 40-те години на XV в., които разкриват от първа ръка живота на жената през Ренесанса, както и социалния и политически климат във Флоренция по това време³⁸.

³⁵ Въпреки оказаната помощ от различни колеги, Мачинги останаха твърде далеч от Константинопол, макар и на Балканите. Тук намирам за уместно да благодаря за съветите и помощта по повод Мачинги на д-р Ан Краб, д-р Елиза Гудриан, д-р Каталин Прайда, д-р Кристина Арани и д-р Бриан Макстън.

³⁶ A. Crabb. *The Strozzi of Florence: Widowhood and Family Solidarity in the Renaissance*. Michigan, 2000, p. 24.

³⁷ Те стават венециански граждани (*“cittati originari”*) през 1429 г. Сред тях е Роберто Мачинги, чийто герб е възпроизведен в *Archivio Possessori* на библиотека Марчиана. Срв. L. Armstrong. *The Hand-Illuminated Printed Book in Italy 1465–1515*. – In: *The Painted Page: Italian Renaissance Book Illumination, 1450–1550*. ed. J. Jonathan, G. Alexander. Munich, 1994, p. 168.

³⁸ За нея вж. A. Crabb. *The Strozzi of Florence*, p. 70–234; Macinghi, Alessandra. – In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 67 (2006) [http://www.treccani.it/enciclopedia/alessandra-macinghi_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/alessandra-macinghi_(Dizionario-Biografico)/) (посетен на 2.03.2017 г.)

През XIV в. Заноби и Николо Мачинги били търговци на вълна и коприна³⁹, които през 1370 г. основали търговска компания за вълна заедно с Марко дел Буоно и Пиеро ди Банко дегли Албици, за да търговат с кралство Унгария, а малко по-късно са сред близките приятели в двора на унгарския крал Лайош I Велики (1342–1382)⁴⁰. Както останалите чужди търговци, Заноби бил пътуващ агент в кралство Унгария, търгувайки не само с двора, но и с унгарските барони – например с графа на Модруса и Зенг, както и с Ищван Лакфи, господар на Трансилвания⁴¹. В Италия бил смятан за официален търговец на унгарския крал, поради препоръчителните писма на краля, в които е наречен “mercator noster”⁴². В същото време той поддържал много близки връзки с неаполитанския двор като служител на кралица

³⁹ Фамилията Мачинги търгувала с вълна и вълнени платове и действала в рамките на структурата на *Арте дела Лана* (името на гилдията, контролираща производителите на платно) във Флоренция. За това вж. A. Crabb. *The Strozzi of Florence*, p. 25; K. Prajda. *Rapporti tra la Repubblica Fiorentina e il Regno d'Ungheria a livello di diplomazia, migrazione umana, reti mercantili e mediazione culturale nell'eta del regime oligarchico (1382–1434)*, che corrisponde al regno di Sigismondo di Lussemburgo (1380–1437), a dissertation, Florence, 2011, p. 32, 119: https://www.academia.edu/656242/Rapporti_tra_la_Repubblica_Fiorentina_e_il_Regno_d_Ungheria_alivello_diplomazia_migrazione_umana_reti_mercantili_e_mediazione_culturale_nell_et%C3%A0_del_regime_oligarchico_1382-1434_che_corrisponde_al_regno_di_Sigismondo_di_Lussemburgo_1387-1437 (посетен на 1.03.2017 г.). За гилдията вж. R. de Roover. *A Florentine Firm of Cloth Manufacturers. Management and Organisation of a Sixteenth Century Business*. – *Speculum* 16/1 (1941) p. 3.

⁴⁰ K. Prajda. *Rapporti*, p. 18. За флорентинските търговци в Унгария вж. A. Fara. *Italian Merchants in the Kingdom of Hungary in the Late Middle Ages and the Early Modern Period (XIIIth – XVIth Centuries)*. – In: *Italy and Europe's Eastern Border (1204–1669)*, eds. by I. M. Damian, I. A. Pop, M. Popovic, A. Simon. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2012, p. 124–127, 132.

⁴¹ K. Prajda. *Rapporti*, p. 32; K. Prajda. *Unions of Interest: Florentine Marriage Ties and Business Networks in the kingdom of Hungary During the Reign of Sigismund of Luxemburg*. – In: *Marriage in Premodern Europe. Italy and Beyond*. ed. J. Murray. Toronto, p. 3.

⁴² D. Huszti. *Mercanti Italiani in Ungheria nel medioevo*. – *Corvina*, 3 (1940), p. 27, 34. Не само краля, но и отделните господари издавали препоръчителни писма на флорентинските търговци. За това у K. Prajda. *Rapporti*, p. 33.

Маргерита⁴³. За съжаление няма документ, който да показва връзка между Заноби и Николо Мачинги с Византия, в частност Константинопол⁴⁴. Търговската дейност в Унгария продължили синовете на двамата братя, Нери и Антонио⁴⁵, но отново няма данни, сочещи за изток, макар да е известно, че през XV в. флорентинските търговци били много активни в търговията с копринени и вълнени платове, продавани в Константинопол и Бурса, срещу които получавали персийска сурова коприна⁴⁶. Сред флорентинските граждани в някои унгарски градове откриваме през 1431 г. друг представител на фамилията Мачинги – Чионе ди Джовани Мачинги в Загреб⁴⁷. В средата на XV в. в писмо на Бернардо Веспучи от гилдията за вълна, брат на Америго, се споменава флорентинецът Карло Мачинги, затворен от унгарския крал в кула, защото флорентинците имали „...повече власт от самия крал“⁴⁸. През 1641 г. Карло Мачинги, „... друг тоскански агент“ отишъл в Сидон, Сирия⁴⁹. Но в крайна сметка за нито едно от

⁴³ K. Prajda. *Rapporti*, p. 33; R. Russo Drago. *Mercanti, merci, navi a Siracusa tra 1400 e 1500*. – *Archivio storico siracusano*, 15 (2011), p. 107–108.

⁴⁴ Последният документ свързан с него датира от 1403 г. Срв. K. Prajda. *Rapporti*, p. 33.

⁴⁵ K. Prajda. *Trade and Diplomacy in Pre-Medici Florence. The Case of the Kingdom of Hungary (1349–1434)*. – In: A. Bárány, L. Pósan (ed.), *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membri*. Debrecen, 2015, p. 104.

⁴⁶ F. E. de Roover, A. Banchi. *Florentine Silk Manufacturer and Merchant in Fifteenth Century*. – In: *Studies in Medieval and Renaissance History*. ed. W. Bowsky. vol. III. Lincoln, 1966, p. 223–285; H. Inalcik. *Bursa and the Silk Trade*. – In: H. Inalcik. D. Quataert ed. *The Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Cambridge, 1994, p. 218–255.

⁴⁷ K. Prajda. *Rapporti*, p. 37, 65 и 125 n. 543.

⁴⁸ G. Arciniegas. *Why America?: 500 Years of a Name: the Life and Times of Amerigo Vespucci*. Bogota, 2002², p. 50.

⁴⁹ A. Olsaretti. *Trade, Diplomacy and State Formation in the Early Modern Mediterranean: Fakhr al-Dīn II, the Sublime Porte and the Court of Tuscany*. Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2005 (a thesis of the degree Master of Arts), p. 116 n. 498 http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1488462631050~529 (посетен на 2.03.2017 г.). A. Olsaretti. *Political Dynamics in the Rise of Fakhr al-Din, 1590–1633: Crusade, Trade, and State Formation Along the Levantine Coast*. – *The International History Review*, 30/4 (2008), p. 732–734, където е наречен „малтийски рицар“.

споменатите до тук лица няма изрично доказателство, че е посетило византийската столица и всяка връзка с герба-графит остава в сферата на предположението. Единственото относително сигурно нещо по отношение на втория графит е неговата връзка с флорентинската фамилия Мачинги.

Последният, трети герб се намира върху мраморната облицовка в северния край на източната стена от западната галерия (Илюстр. №№ 7 и 8). Графитът е с размери 7.5 см широчина и 7.5 см височина и се намира на 150 см от нивото на пода. Въпреки нарушената симетричност на щита от рисунката, той все още е със остър долен край и по форма отговаря на „готическия“ или т.нар. щит-ютия от XIV в.⁵⁰ Интересното при него е опитът да се покаже, че двата вертикални стълба са поставени на фон, вероятно с по-тъмен цвят, предаден в графита чрез точки и тирета. Тъкмо този детайл ни подпомага при неговата идентификация, макар и предполагаема. Той ни отправя към венецианската фамилия Витури (позната понякога и като Ветурио, Виктури или Витурич) чийто герб е описан така: „на синьо поле, два златни стълба“ (Илюстр. № 9). Тази патрицианска фамилия била включена сред т.нар. „нови хора“ във Венеция. Според традицията Витури произхождали от стара римска патрицианска фамилия, установила се в Далмация, в Трогир, откъдето през Алтино идват в града на Лагуната. През 1260 г. се присъединили към ордена на св. Патрик, за да бъдат на страната на Венеция във войната срещу пизанците. През 1297 г. били сред фамилиите, включени в Големия съвет. Членове на тази фамилия, заемащи различни важни постове и натоварени с граждански, военни и църковни дела, се срещат в Трогир, о. Крит, Атина и Константинопол⁵¹. Но точно с кой от тях би могъл да

⁵⁰ H. Child. *Heraldic Design*, p. 35, фиг. 12 d (XIV в.); Ю. Ареснъев. *Геральдика*, с. 145; St. Slater. *The Complete Book of Heraldry*, p. 57; J. Stevenson. *Heraldry*, p. 133.

⁵¹ Вж. например J. B. Bury. *The Lombards and Venetians in Euboea (1340–1470)*. – *The Journal of Hellenic Studies*, 9 (1888), p. 108–109; *The Medieval Treatises of Falconry and Hippitry of Jacobellus Vitturi from Trogir*. Edited with an English commentary by Mirko Drazen Grmek, and a Croatian translation by Jakov Stipisic. Zagreb, 1969; St. Chojnacki. *Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice*. – *The American Historical Review*, 91/4 (1986), p. 794; S. K. Sander. *Urban Elites in the*

се свърже гербът-графит от „Св. София“, ако приемем, че е на фамилията Витури, остава загадка.

В заключение може да се каже, че общо взето гербовете, хералдичните елементи и щитовете са обичайни находки сред средновековните графити. Те могат да варират съществено по качество на изпълнение, от напълно изрисуван герб до просто схематично надраскан. Но дори и налични в цялостен вид и с детайли, без съпроводителен надпис, чрез който твърдо да се свърже рисунката с някоя фамилия, тяхното идентифициране е невъзможно или най-малкото хипотетично. Причината за това е очевидна. Хералдиката се основава на цветовете, за може нейното пълно значение да бъде разбрано, но графитите са лишени от цвят. Следователно, въпреки прилежно изрисувания герб с идентификационни елементи, но без цвят, потенциално той би могъл да принадлежи на повече от една фамилия. Ето защо предложените тук три идентификации, макар и обосновани, остават предполагаеми. Освен това, за разлика от надписите-графити, които са молитвени по природа, хералдичните знаци са свързани с определено лице или фамилия и тяхното унищожаване не предизвиква Божия гняв.

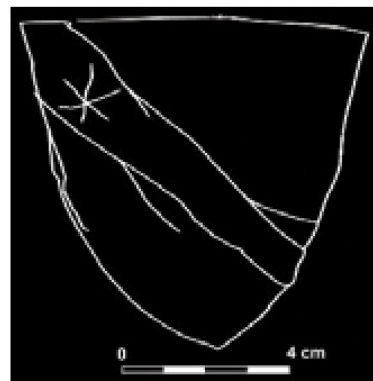
Venetian Commonwealth. Social and Economic Mobility in Early Modern Dalmatia (Zadar/Zara 1540 to 1570). dissertation. Univ. of Zurich, 2011, p. 125 n. 145; M. O'Connell. Men of Empire. Power and Negotiation in Venice's Maritime State. Baltimore, 2009, p. 46, 49; A. Lrttrell. Federigo da Venezia's Commentary on the Apocalypse: 1393/1394. – The Journal of the Walter Art Gallery, 27/28 (1964/1965), p. 57–65; B. Doumerc & D. Stockly. L'évolution du capitalisme marchand a Venise le financement des galere da mercato à la fin du XVe siècle. – Annales. Histoire, Sciences sociales, 50/1 (1995), p. 133–157; B. Arbel. Venice's Maritime Empire in the early Modern period. – In: A Companion to Venetian History, 1400–1797. ed. by E. Dursteler. Leiden, 201, p. 172; K. Setton. The Papacy and the Levant, p. 393. Малко след падането на византийската столица, през 1456 г. венециански байло в Константинопол става Лоренцо Витури. За това вж. K. Setton. The Papacy and the Levant, p. 141; Fr. Babinger. Mehmed the Conqueror and His Time. Edited by W. C. Hickman. Translated from the German by R. Manheim. Princeton, 1978, p. 111; Mehmed II the Conqueror and the Fall of the Franco-Byzantine Levant to the Ottoman Turks: Some Western Views and Testimonies. Edited, translated, and annotated by M. Philippides. (Medieval and Renaissance Texts and Studies 302). Tempe, 2007, p. 29; M. Philippides, W. K. Hanak. The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies. London, 2011, p. 551.

Томас Томов

Гербове-графити от храма „Св. София“ в Константинопол

Илюстр. № 1

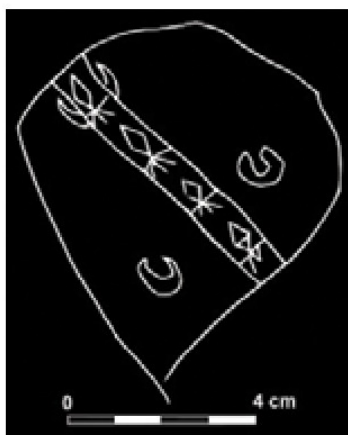
Илюстр. № 2

Илюстр. № 3, Bellenville
armorial, Paris,
BnF, ms. fr. 5230, fol2r
(късен XIV в.)

Илюстр. № 4

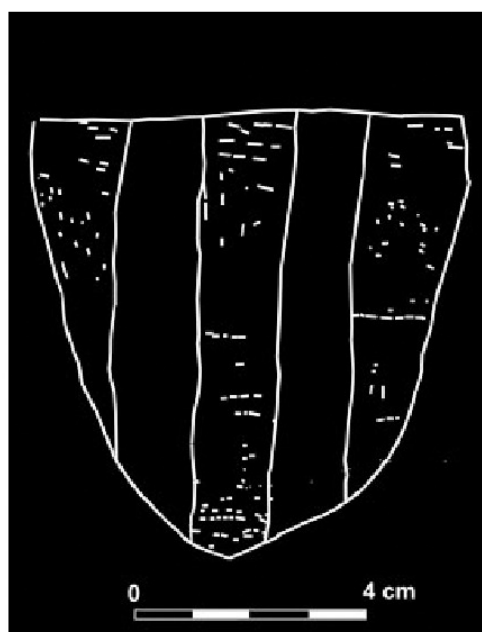
Илюстр. № 5

Илюстр. № 6, BSB, Cod. icon. 277,
fol. 88r (1550–1555)

Илюстр. № 7

Илюстр. № 8

Илюстр. № 9, BSB Cod. icon.
277, fol. 84r (1550–1555)

*Илюстрацията на корицата:
Библейският цар Давид и българският цар Иван Александър.
Миниатюра към среднобългарския превод от 1344–1345 г.
(Ватикански препис) на Хрониката на Константин Манасий
(Cod. Vat. Slavo 2, 91v)*

- © Ангел Н. Николов – автор на предговора, 2018
- © Албена Миланова, Александър Николов, Анастасия Добычина,
Ангел Н. Николов, Ангел Николов, Анелия Маркова, Ани Данчева-Василева,
Анисава Милтенова, Валентин Плетнъов, Васил Гюзелев, Виолета Нешева,
Владимир Ангелов, Григори Симеонов, Димитър Стоименов,
Дмитрий И. Полювянний, Дочка Владимирова-Аладжова, Евелина Минева,
Елена Костова, Елка Бакалова, Женья Жекова, Иван И. Илиев, Иван Йорданов,
Йоанна Бенчева, Ирена Шпадиер, Калина Минчева, Кирил Господинов,
Кирил Господинов, Кирил Маринов, Красимир С. Кръстев,
Красимир С. Кръстев, Лиляна Симеонова, Любен Домозетски,
Людмила Дончева-Петкова, Милияна Каймакамова, Мирена Славова,
Михаил В. Бибигов, Надя Манолова-Николова, Петър Ангелов,
Пламен Павлов, Радивој Радић, Сашка Георгиева, Силвия Аризанова,
Станоје Бојанин, Теодор Димитров, Тома Томов, Явор Митов, Jacek Bonarek,
Martin Hurbanič, Mihailo St. Popović, Mikhail Raev, Mirosław J. Leszka,
Peter Schreiner – автори, 2018
- © Жеко Алексиев – художествено оформление и корица, 2018
- © Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018
ISBN 978-954-07-4490-2

Съдържание

Ангел Н. Николов. Предговор	11
Кирил Господинов. Георги Н. Николов и неговият път в попрището на медиевистиката. Биографични бележки	15
Красимир С. Кръстев. Георги Н. Николов. Библиография (1981–2017).	18
Радивој Радић. Однос према интелектуалном наслеђу (Цртица из средњовековног космоса)	71
Ани Данчева-Василева. Социална стратификация на населението в средновековна София (Сердика – Средец – Триадица – София) през IV – XIV век.	82
Валентин Плетньов. Бележки за епархиите на Скития и Втора Мизия през V и VI век	101
Дочка Владимирова-Аладжова. Анонимен печат от края на V и началото на VI век, открит в Сердика	125
Martin Hurbanič. The Avar siege of Constantinople in the historiography. An overview and concluding remarks	132
Теодор Димитров. Бележки върху икономическите ефекти на <i>Юстиниановата чума</i> (541 – 750) във Византийската империя	143

Кирил Маринов. Още веднъж за съобщението на Теофан по повод заселването на българите на Долни Дунав. Идеологическата перспектива	158
Людмила Дончева-Петкова. Керамиката от езическите некрополи в България (края на VII – 60-те години на IX век) . .	187
Васил Гюзелев. Made in Bulgaria, made by the Bulgarians и други „български работи“ през Средновековието (VII – XIV век)	202
Дмитрий И. Полывянный. «Именник болгарских ханов» и перечни государей в раннесредновековом европейском историописании	217
Албена Миланова. Власт и пропаганда: политически послания в българската ранносредновековна скулптура (VIII – средата на IX век).	230
Милияна Каймакамова. Зараждане и начално развитие на българската дворцова култура през първата половина на IX век.	250
Красимир С. Кръстев. Арабски и сирийски извори за управлението на хановете Крум (след 796 – 814) и Омуртаг (814 – около 831)	276
Пламен Павлов. Някои бележки за българската власт отвъд реките Тимок и Морава (краят на VII – средата на IX век) . . .	304
Петър Ангелов. Религия и дипломация в Средновековна България	315
Григори Симеонов. Топография и дипломация. Изборът на място за среща при българо-византийските преговори на високо равнище през VIII – X век	339

Михаил В. Бибиков. Договори на Русия с гърците в контекста на международните отношения	367
Peter Schreiner. Eine venezianische Quelle zur bulgarischen Geschichte: die Chronik des Giovanni Diacono.	384
Женя Жекова. Две бронзови матрици на цар Петър I (927 – 969), намерени в Плиска	394
Лиляна Симеонова. Лиудпранд Кремонски за ‘италианската’ политика на Роман I Лакапин и Константин VII Багренородни	404
Mirosław J. Leszka. The Bulgarians’ attitude towards the 971 expedition of John I Tzimiskes – some remarks.	416
Jacek Bonarek. Tzimiskes, Svyatoslav and Bulgarians – the winners and the defeated.	430
Mikhail Raev. The textual discrepancies amongst the mediaeval Russian chronicles about the Balkan campaign of Prince Sviatoslav in 971	442
Йоанна Бенчева. Трапезата на владетеля в балканското средновековие (X–XV век).	449
Анастасия Добычина. «Под одним ярмом» с Византией: болгары и болгарские земли в составе Византийской империи (1018 – 1185)	476
Иван Йорданов, Димитър Стоименов. За колекцията от средновековни печати, намерени в Скопие.	498
Анелия Маркова. Въстанието на Петър и Асен през „призмата“ на едно слънчево затъмнение	518

Виолета Нешева. Мелнишкият манастир „Св. Богородица Пантанаса“ – мемориал на деспот Алексей Слав	535
Александър Николов. Кумани и българи срещу латинци (няколко фрагмента от Морейската хроника)	565
Евелина Минева. Известен, но останал неразгадан византийски извор за Българското царство: „Πορνική γὰρ ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων“	581
Мирена Славова. Шеста книга от <i>Историята</i> на Георги Пахимер като извор за историята на възобновеното Българско царство (нов превод с бележки и коментар)	596
Кирил Господинов. Георги Пахимер, Пиер Пусин и хронологията на събитията в България през 1277 – 1279 г.	621
Сашка Георгиева. Брачната дипломация на цар Георги I Тертер с татарите	654
Явор Митов. Рисунките графити – извор за средновековната народна култура. Примерът от църквата „Св. Георги“ в Кюстендил	671
Тома Томов. Гербове-графити от храма „Св. София“ в Константинопол.	679
Елка Бакалова, Любен Домозетски. Център и периферия. Стилисти тенденции в стенната живопис по българските земи през XIV век.	694
Елена Костова. Светогорските метоси в Мелник според три документа от XIV век, регламентиращи владенията на Атон	715

Калина Минчева. Сведения за историята на манастира „Св. Йоаким Сарандопорски (Осоговски)“	729
Силвия Аризанова. Проблеми на селищната мрежа в Лудогорието през XIII–XV век	749
Владимир Ангелов. Пловдив във византийските исторически съчинения от XV век	768
Mihailo St. Popović. The Holy Mountain of Athos as Contact Zone between Venice and the Ottoman Empire in the 15 th Century	774
Анисава Милтенова, Иван И. Илиев. Един щрих към творчеството на митрополит Киприан	784
Станоје Бојанин. Константин Философ Костенечки, „крвојастие“ и празници	795
Ирена Шпадиер. Антологическият состав Хиландарской рукописи № 505	815
Надя Манолова-Николова. Бележки върху псалтир от 1495 г.	828
Ангел Николов. Български приписки върху московското старопечатно издание „Книга о вере“ (1648) от фондовете на Народната библиотека „Иван Вазов“ в гр. Пловдив.	834
Съкращения	843

